ultimul rând a materialului ceramic, autorul identifică două tipuri de mărfuri care soseau pe piaţa provinciei: bunurile de subzistenţă şi, în subsidiar, cele de lux (preţul de transport al ultimelor fiind suportat de cantitatea în care apar primele). Cât despre natura comerţului practicat, aceasta se exprimă în schimburi economice situate în sfera reciprocităţii, redistribuţiei şi, în sfârşit, a marketingului. Dacă prima formă are un caracter temporar, impus de situaţii speciale, cum sunt perioadele de foamete, implicând şi intervenţia episcopală, cea de-a doua este larg răspândită. Ea corespunde nu numai treptatei accentuări a politicii etatiste, începând din secolul al IV-lea e.n., dar şi unei necesităţi: aceea legată de întreţinerea trupelor de frontieră de către autoritatea centrală. Argumentele ceramice, numismatice şi literare aduse în discuţie sunt relevante în acest sens. Cât priveşte comerţul liber, acesta apare mult mai clar în cazul produselor africane, desemnând zone de producţie situate în perioada de maximă înflorire a schimburilor cu Scythia Minor sub altă autoritate decât cea a Imperiului.

Originea etnică a negustorilor care practică comerţul liber este un alt interesant subiect expus de către A. Opaiţ. Apoi, analizate în contextul mai larg al relaţiilor culturale dintre Imperiu şi *Barbaricum,* cele comerciale se bucură de o copioasă şi documentată trecere în revistă. În sfârşit, destinaţia fluxului comercial, care viza preferenţial oraşul Tomis (ca principal port şi metropolă a provinciei) şi apoi, pe rând, cetăţile dunărene, cele central dobrogene şi mediul rural pe de altă parte, este o nouă, binevenită temă de discuţie.

Volumul se încheie cu o impresionantă listă bibliografică (p. 179-197), urmată de 6 figuri - grafice ale analizelor statistice (p. 199-201), rezumatul extins (p. 203-263) şi o listă a figurilor (p. 265-270), ultimele redactate în limba engleză. Urmează ilustraţia propriu-zisă, care cuprinde un număr de 62 planşe şi o hartă a celor mai importante situri dobrogene de referinţă (p. 271-333).

O ultimă, binemeritată apreciere asupra monografiei lui A. Opaiţ se impune, iar pretextul ni-l oferă o acidă (dar cât de justă) remarcă datorată aceluiaşi D. P. S. Peacock: "... It is not unfair to remark, in conclusion, that ceramic studies are becoming far too parochial, and unless we can balance meticulous data gathering with broader synthetic thought, we are in danger of learning more and more about less and less". Căci lucrarea a cărei prezentare tocmai o încheiem răspunde pe deplin acestor provocări şi, fără a încerca să fim pretenţioşi, întruneşte o "revoluţionară" calitate: aceea de *prim manual* asupra ceramicii romane târzii şi paleobizantine din Scythia Minor, redactat în pofida numeroaselor necunoscute implicate pentru stadiul actual al cercetării. Prin urmare, noi publicaţii care să îmbogăţească şi să nuanţeze valorosul travaliu datorat lui A. Opaiţ sunt de dorit şi nu ne îndoim că vor contribui la definitiva consacrare în literatura de specialitate a acestui bun câştigat.

Ioan I. C. OPRIŞ
(Bucureşti)

Svetlana I. ANDRUCH, *Nijnedunajskaja Skifija v VI - načale I veka do n.e.* (Sciţia din bazinul inferior al Dunării în sec. VI - începutul sec. I a. Chr.), 1995, Zaporojie

În anul 1992, în revista de specialitate "Rossijskaja Arheologija", editată în Moscova, a fost publicat studiul lui I. N. Medvedskaja[1], care a constituit începutul unei discuţii largi pe problema revizuirii cronologiei şi periodicităţii culturii scitice arhaice[2]. Deosebit de fructuoasă, această discuţie nu a înglobat din păcate periferiile vestice ale vestigiilor scitice, cu excepţia studiului lui G. I. Smirnova[3]. Aceasta în timp ce numărul monumentelor scitice cercetate în zona de vest a bazinului râului Nistru a depăşit suta, iar cifra, de departe, nu reprezintă o limită.

În acest context, după opinia noastră, lucrarea monografică a Svetlanei Andruch, "Sciţia din bazinul inferior al Dunării în sec. VI - începutul sec. I. a. Chr.", care a văzut lumina tiparului după încheierea discuţiei la care ne-am referit mai sus, prezintă un interes deosebit. Înglobând o primă experienţă de generalizare a materialului, din diverse motive, această lucrare este mai puţin accesibilă cititorului român, fapt care ne-a îndemnat să facem o analiză sumară a principalelor teze şi concluzii ale autoarei.

Argumentând necesitatea unui asemenea studiu, autoarea se referă succint, dar convingător, la nerezolvarea multor probleme ale istoriei sciţilor, mai ales la cele de la periferiile vestice ale lumii scitice, în primul rând de la Dunărea inferioară.

Autoarea emite un şir de ipoteze, unele având caracter contradictoriu. Chiar în primul capitol, unde efectuează

o prezentare sumară a izvoarelor scitice antice, a istoriografiei temei, prezintă şi materiale arheologice rezultate din săpături în situri cu vestigii ale culturii scitice. Astfel, face uz de menţiunile lui Herodot despre sciţi, considerându-le ca fiind cele mai timpurii mărturii scrise, relatând, tangenţial, şi ipotezele lui L. A. Elnickij[4], care vizează localizarea cimerienilor în Kaukaz, presupuneri susţinute şi de I. V. Kuklina[5]. Acestea schimbă radical conturul tabloului epocii prescitice din regiune, cu toate că S. I. Andruch lasă problema deschisă. Mai mult, ea respinge ipoteza lansată de Kuklina, conform căreia "Sciţia tradiţională" (antică) se afla în regiunea Dunării, considerând mai verosimilă părerea lansată de alţi cercetători, generalizată în studiile lui A. A. Nejchardt[6], care localizează hotarul de vest al Sciţiei pe cursul râului Nistru, sau chiar pe cel al râului Prut.

În continuare, referindu-se la relaţiile dintre sciţi şi traci, autoarea, drept exemplu, foloseşte cultura agatârşilor, cu toate că problema nu este pe deplin elucidată, însă aspectele culturii materiale atribuite agatârşilor, pe care le prezintă, au un caracter scitic.

În opinia autoarei, mărturiile lui Herodot denotă valorificarea treptată a interfluviului Nistru-Prut de către sciţi, imediat după incursiunea lui Darius, fapt semnalat, posibil, şi de către Efor (informaţia ultimului poate fi greu legată de lumea scitică). Menţionând faptul că izvoarele antice, în perioada de după Herodot, semnalează destul de sărăcăcios existenţa sciţilor, cercetătoarea se orientează spre una din cele mai eminente epoci din istoria lor - domnia lui Ateas, când sciţii, folosindu-se de slăbiciunea odrizilor, instalează autoritatea lor nu doar pe malul stâng al Dunării, ci şi în Dobrogea, fapt confirmat de un şir de autori antici, începând cu Strabo şi până la Iustinian. Aceştia pomenesc de sciţi ca despre o forţă militară activă în ciocnirile cu conducătorii Macedoniei, inclusiv până la Lisimach - perioadă în care are loc schimbarea radicală a situaţiei etno-politice. Astfel, în regiune şi pe avanscena istorică, apar uniunile istorice politico-militare ale geţilor, în frunte cu Dromihete. Cu toate acestea, sciţii de la sud de Dunăre sunt pomeniţi şi mai târziu în izvoarele scrise, cum ar fi cele ale lui Pseudo-Skimnos şi Pliniu cel Bătrîn.

Decăderea potenţialului Sciţiei a dus la strămutarea triburilor tracice pe malul stâng al Dunării, fapt menţionat la Pomponiu Mela. Situaţia se complică cu mult la sfârşitul sec. III, odată cu apariţia bastarnilor, care de acum înainte domină în bazinul Dunării. În acest timp se întrerup informaţiile despre sciţi, care mai apoi vor fi desemnaţi cu alţi termeni: celto-sciţi sau scito-bastarni.

Trecând la analiza nemijlocită a materialelor arheologice, autoarea menţionează că până în anii '50 ai sec. XX istoria nu era susţinută suficient de izvoare arheologice. În prezent, dispunem de 64 de monumente (cca 300 de morminte) pentru stepa Bugeacului, 4 morminte din Moldova de la vest de Prut, 8 monumente (40 morminte) din Muntenia şi 12 monumente (10 morminte) în Dobrogea, cât şi de atestarea ceramicii scitice în aşezarea de lângă Etulia şi în zona de litoral a Dobrogei (datate în sec. VI-V şi IV-III a. Chr). Menţionând faptul că, complexele scitice timpurii sunt suficient de bine documentate, autoarea se rezumă la o caracterizare succintă a lor, mai ales referindu-se la un grup de morminte din sec. VI-V a. Chr. (Arciz, Borisovka, Červonyj Jar, Ševčenko, Tropovka, Jovtenevoe, Pomazani, Divizia). Analiza respectivă se referă mai ales la mormintele principale, mai rar la cele secundare, uneori însoţite de schelete de cai. Construcţia gropilor sepulcrale - simple, acoperite cu pământ, uneori cu bârne, mai rar în trepte. Poziţiile scheletelor - decubitus dorsal, cu orientarea craniului spre vest. Din inventar s-au păstrat arme de apărare, podoabe. În afară de complexele funerare, pentru perioada timpurie sunt atestate şi colecţiile de ceramică de tip scitic, vârfuri de săgeţi, psalii din os, găsite în aşezările getice din Dobrogea, cum ar fi Tariverde şi Dinogetia.

Pentru sciţii din sec. V-IV a. Chr. sunt caracteristice necropolele tumulare compacte, mai rar cele plane, care sunt plasate fie în jurul tumulilor epocii bronzului, fie al altora contemporani, dar de dimensiuni mai mari. Mantalele de pământ deseori nu se evidenţiază în relief sau au o înălţime de până la 0,5 m (excepţie o constituie necropola de lângă satul Balaban, unde înălţimea mantalelor variază de la 1,5 pînă la 5 m). Mantalele erau înconjurate de un şanţ circular, în umplutura căruia sunt depistate deseori rămăşiţele ospăţului mortuar: fragmente de amfore şi oase de animale. Se practica utilizarea repetată a mantalelor tumulare.

Dintre construcţiile sepulcrale se evidenţiază gropile simple, cele cu treaptă şi catacombele de trei tipuri (în conformitate cu clasificarea lui Olichovskij, 1959). Este semnalată descoperirea în necropolele tracice, Branicevo şi Kelnovo (districtul Šumen), a înmormântărilor în catacombe de tipul I, element absolut necaracteristic pentru lumea tracică, care, în opinia autoarei, sunt argumente în favoarea infiltrării sciţilor.

Corelarea diferitelor tipuri de vârfuri de săgeţi cu anumite particularităţi morfologice ale gropilor sepulcrale, permite autoarei să releve un şir de reguli: diferite seturi din tolbele în care prevalează săgeţile fără dulie cu trei aripioare sau în trei muchii, datate în sec. V-IV a. Chr., se întâlnesc de cele mai multe ori în mormintele de tip catacombă I, în gropi cu trepte şi gropi simple. În ceea ce priveşte săgeţile de diferite tipuri, dar cu predominarea celor alungite cu trei aripioare şi cu dulie, acestea au fost găsite doar în catacombe de tipul I.

Vârfurile de suliţă se împart în două tipuri: în formă de frunză ascuţită (cu lama îngustă) şi nervură mediană sau fără această nervură.

Spadele sunt prezente, de regulă, în formă de "machajra" (lungimea de 45-63 cm), care, în opinia autoarei, îşi au originea în prototipurile tracice şi, în regiunea vizată, au înlăturat practic akinakes-urile.

Au fost depistate şi fragmente de piese din categoria armelor de apărare (zale), detalii de harnaşament din fier, mai rar din bronz (pentru ultimele este propusă o clasificare complexă).

Piesele de podoabă sunt reprezentate prin mărgele, lucrate, de regulă, din pastă sticloasă, cu răspândire largă în sec. V-III a. Chr. Mai rar, sunt atestate piesele de provenienţă tracică: fibulele, clopoţeii din bronz, inele de buclă, perechi din bronz, pandantivele în formă de liră. În mod special, autoarea menţionează descoperirea a trei monede greceşti în necropolele de la Dunăre (Plavni I - monedă istriană în formă de rotiţă, datată în sec. V-IV a. Chr.; Devent - drahmă istriană cu imaginea Dioscurilor şi a vulturului călare pe delfin, de la sfârşitul sec. IV a. Chr.; Mrăsnata Mogila - monedă cu imaginea capului lui Apollon şi a călăreţului cu cal (anii 359-311 a. Chr.).

Vesela e cel mai bine reprezentată în mormintele necropolelor compacte. Vasele modelate cu mâna se împart în câteva tipuri, larg răspândite în mormintele scitice din secolele V-III a. Chr.[7] Au fost semnalate anumite influenţe tracice în decor şi în formele unor vase. Ceramica modelată la roată este reprezentată de diverse ulcioare cu toartă, de culoare roşie şi cenuşie, care îşi găsesc analogii în Apollonia, Istria şi în unele necropole tracice. Este datată în sec. V-III a. Chr. Vesela cu lac negru constituie o raritate şi se datează la sfârşitul sec. V -începutul sec. IV a. Chr. Amforele constituie cea mai numeroasă categorie ceramică. Cea mai mare parte din acestea provin din Heracleea.

Deşi, în opinia autoarei, multe complexe, în general, nu pot fi datate sigur, fiind atribuite sumar sec. IV a. Chr., s-a făcut încercarea de a evidenţia câteva grupe cronologice.

Autoarea atribuie mormintele în gropi dreptunghiulare şi catacombe de tipul I-II sfârşitului de sec. V - începutului de sec. IV a. Chr. Datarea e făcută în baza descoperirii amforelor de Menda şi Heracleea, cu ştampile de tipul I şi III (clasificarea lui B. A. Vasilenko), monedelor istriene şi a ceramicii antice cu lac negru din necropolele Plavni I, Ceauş, Mrăsnata Mogila, Divizia, Cubei şi altele.

Pentru a doua jumătate a sec. IV - începutul sec. III a. Chr. Svetlana Androuch menţionează morminte în gropi dreptunghiulare, catacombe de tipul III şi mai rar cele de tipul I şi II, datate în baza ştampilelor de pe amforele antice de Chersones, apoi amfore, mărgele, monede din necropolele Gradeşca, Dervent, Cugurlui etc.

Începînd cu sec. III a. Chr. se observă o dispariţie bruscă a mormintelor scitice din zonă. În opinia autoarei compararea situaţiei arheologice de la Dunărea de Jos cu regiunile estice ale Sciţiei de stepă ne indică o asemănare absolută a dezvoltării lor. În continuare, autoarea a analizat procesul de valorificare de către Sciţia a zonei interfluviale Nistru-Dunăre, care e caracterizată ca o regiune de contact a purtătorilor aşa-zisului Hallstatt tracic din spaţiul silvostepei Moldovei cu sciţii. Vorbind despre faptul că, în zona Dunării, sciţii sunt atestaţi relativ rar, autoarea semnalează popularea puţin numeroasă, în genere, a stepelor nord-pontice în perioada arhaică. Bazându-se pe lucrările lui I. V. Brujako şi K. K. Marčenko, ea aduce argumente în favoarea strămutării în nordul Mării Negre a originarilor din zona carpato-danubiană şi din cea de silvostepă, proces care se intensifică din momentul începerii colonizării greceşti. Aceasta presupune, fireşte în opinia autoarei, popularea rară de către sciţi a teritoriului, cât şi un control al acestuia din partea lor. Procesul de contopire a etnosurilor, în jurul şi în interiorul oraşelor greceşti, este descris prin prisma opiniei lui K. K. Marčenko, care îl tratează drept fenomen al metisajului aborigenilor, dar nu ca o contopire traco-scitică.

Semnalând schimbări radicale ale situaţiei către sfârşitul sec. VI a. Chr., şi anume activizarea sciţilor, autoarea face o analiză a întregului spectru de opinii, demonstrând cauzele fenomenului. Ea constată că, începând cu această perioadă, sciţii domină spaţiile întinse nord-pontice. Dispariţia ceramicii tracice din aşezările de pe Bugul inferior şi ale Nistrului în această perioadă constituie, în opinia autoarei, reflectarea confruntării traco-

scitice. Paralel, este expusă ideea asupra localizării agatârşilor în Moldova de peste Prut. Referindu-se la relaţiile dintre greci şi sciţi, autoarea leagă lichidarea protectoratului sciţilor asupra polisurilor greceşti de conflictele interne şi, posibil, de scindarea Sciţiei, semnalând, în acelaşi timp, procesul de sedentarizare a unei părţi a nomazilor. Ea susţine, de asemenea, că procesul valorificării teritoriilor de vest de către sciţi nu este determinat de factorul sarmatic, are un caracter independent şi decurge sincron cu cel general de valorificare a stepelor nord-pontice de către aceştia. Asemănător decurge şi procesul de pătrundere a geţilor în stepă, care e interpretat ca unul paşnic, începutul lui nefiind legat de conflictul scito-macedonean, deşi înfrângerea sciţilor a jucat un rol de catalizator al pătrunderii în masă a tracilor în zonă. Rezultatul procesului a fost amestecul geţilor cu sciţii, fapt demonstrat arheologic.

Analizând hotarul expansiunii vestice a sciţilor, autoarea se dezice atât de principiile tradiţionale, cât şi de interpretările expansiunii însăşi, pe care o tratează ca pe un proces destul de lent, încununat de activitatea lui Ateas. Cauza principală a expansiunii este văzută de autor în dezvoltarea economică, socială şi politică internă a Sciţiei, care se afla în perioada de înflorire şi, respectiv, în ajunul demarării crizei insuficienţei de pământ. Autoarea, de asemenea, consideră că expansiunea scitică era îndreptată şi spre malul stâng al Dunării, spre stepa Bărăganului. Datând perioada pătrunderii în masă a sciţilor în Dobrogea în perioada de după anul 357 a. Chr. - odată cu slăbirea odrizilor - autoarea o caracterizează pe aceasta ca fiind paşnică, vorbind şi despre formarea unei populaţii amestecate care coexistă.

Autoarea susţine opinia despre plasarea regatului lui Ateas în Dobrogea şi Bugeac şi nu vede în înfrângerea acestuia o catastrofă globală pentru întreaga lume scitică. Mai mult decât atât, totalitatea surselor arheologice şi scrise arată că până la sfârşitul sec. IV a. Chr. sciţii continuă să domine în Bugeac, indiferent de pătrunderea în această regiune a tracilor. Situaţia se schimbă radical în sec. III a. Chr., când nu mai avem mărturii scrise despre prezenţa sciţilor aici, şi nici monumente arheologice. Stepa Bugeacului devine complet pustie, odată cu apariţia la sfârşitul sec. III a. Chr a bastarnilor. Din această perioadă izvoarele scrise pomenesc despre aflarea sciţilor doar în Dobrogea: prima etapă - primul sfert al sec. V a. Chr. (marşul sciţilor spre Chersonesul tracic); a doua etapă - al doilea sfert al sec.V - sfârşitul sec. V a. Chr. (stabilirea relaţiilor politice dintre odrizi şi sciţi); a treia etapă - divizată în trei faze: - a) sfârşitul sec. V - anul 357 a. Chr. (permutări neînsemnate ale sciţilor pe malul drept al Dunării); b) anii 357-339 a. Chr. (intensificarea fluxului scitic); c) anul 339 - primul sfert al sec. III a. Chr. (infiltrarea permanentă a sciţilor, spre sfârşitul fazei - pustiirea stepelor nord-pontice şi crearea Sciţiei locale în Krimeea, Dobrogea, Niprul inferior); a patra etapă - mijlocul sec. III - începutul sec. I a. Chr. (locuirea stabilă a sciţilor în Dobrogea în cadrul "Sciţiei Minor").

Autoarea întrevede în Sciţia Minor o formaţiune politică destul de limitată, a cărei influenţă era mărginită la controlul asupra polisurilor apropiate şi esenţial diminuată de un şir de formaţiuni militar-politice, existente în această perioadă în Tracia de nord-est, a căror "activitate" a dus la micşorarea teritoriului controlat de sciţi. Sciţia Minor ocupă un teritoriu destul de limitat, lângă litoral, întins ca o fâşie de la nord la sud. La nord, hotarul ei se presupune a fi la trecerea dintre Istria şi Tomis, mai aproape de ultimul, iar la sud, în apropiere de Odesus. La est teritoriul ei corespundea cu chora păstrată a polisurilor greceşti, având pe anumite porţiuni ieşiri la mare. La vest hotarul e determinat destul de convenţional, nu e exclus ca acesta să fi trecut la 50-60 km de cel de răsărit. Conform opiniei lui V. Canarache, centrul regatului poate fi plasat între Callatis şi Dionisopolis.

Autoarea acordă o atenţie deosebită problemei apartenenţei etnice a populaţiei din Sciţia Minor. Paralel supune criticii consideraţiile lui I. Niculiţă, conform cărora Acros este desemnat conducător al geţilor, fără a lua în seamă izvoarele scrise, care îl atestă ca rege al sciţilor. Făcând o analiză proprie a izvoarelor, autoarea ajunge la concluzia despre caracterul polietnic al populaţiei din Sciţia Minor, zonă care, în sec.III-I a. Chr., reprezintă un amestec de etnosuri, în principal geţi, greci şi sciţi. Referindu-se la urmările amestecului, autoarea îl citează pe K. Jordanov, care vorbeşte despre apariţia, începând cu sec. III a. Chr., a unei noi comunităţi a "mixoelinilor". Majoritatea populaţiei din Sciţia Minor o formau după opinia autoarei, totuşi geţii.

Într-un capitol aparte sunt analizate monedele regilor Sciţiei Minor. Fundamentându-se în special pe lucrările lui T. Gherasimov şi, mai ales pe cele ale lui V. Canarache, S. Andruch face o analiză în detaliu a problemei tipologiei emisiunilor monetare a unor regi. Astfel, toate emisiunile cunoscute ale regelui Kanit, conform imaginii de pe avers, se împart în opt tipuri. La tipul I au fost încadrate treisprezece monede cu profilurile Demetrei

şi ale Corei cu văl, sub care apar în dreapta spice de grâu. După imaginile de pe revers ele se împart în două variante:1. două făclii şi un spic - 8 monede; 2. două făclii şi abreviaţia "BAK" - literele cu care începea numele magistratului monetar.

Tipul II este reprezentat de două monede care au pe avers capul Demetrei întors în dreapta, iar pe revers - spice, făclii şi abreviaţia "POLJ".

Tipul III - reprezentat de 10 monede cu imaginea capului lui Zeus întors în dreapta, cu sau fără cunună. După imaginea de pe revers se evidenţiază patru variante: 1. vultur pe fulger, profil întors spre dreapta; 2. cornul abundenţei; 3. goritos şi măciucă; 4. măciucă.

Tipul IV este reprezentat de trei monede, având pe avers corpul lui Heracle cu o piele de tigru, profil întors în dreapta. După imaginea de pe revers, sunt identificate trei variante: 1. cu goritos şi măciucă; 2. măciucă şi arc; 3. măciucă.

Tipul V are pe avers capul lui Hermes cu Peta, profil în dreapta, iar după revers se evidenţiază două variante: 1. imaginea caduceului; 2. imaginea caduceului şi un spic înclinat în dreapta.

Tipul VI are pe avers imaginea capului lui Apollo, pe revers pirostrie.

Tipul VII pe avers are imaginea capului lui Dionisos, profil în dreapta, pe revers şi un ciorchine de strugure.

Tipul VIII are pe avers imaginea Dioscurilor în coifuri conice încununate de lauri, profil în dreapta, pe revers caii lor.

Dintre emisiunile lui Sariak au fost evidenţiate, de asemenea, cinci tipuri:

- tipul I are pe avers imaginea capului Demetrei cu văl, în dreapta spice ondulate, pe revers alte două spice;

- tipul II are pe avers imaginea Herei cu cunună de laur sau cu părul strâns cu panglici, pe revers - bâtă şi spic; pe un exemplar monograma;

- tipul III are pe avers imaginea capului lui Heracle, profil în dreapta, după revers fiind evidenţiate două variante: 1. goritos, bâtă şi spic; 2. goritos;

- tipul IV are pe avers imaginea capului lui Apollo, pe revers - pirostrie;

- tipul V are pe avers imaginea capului lui Hermes cu petas, profil în dreapta, pe revers cea a caduceului.

Monedele lui Akrosak se împart în trei tipuri:

- tipul I are pe avers imaginea capetelor Dioscurilor în stilul pomenit mai sus. După revers există două variante: 1. cu imaginea capetelor a doi cai, profil întors în dreapta; 2. cu imaginea capului unui cal, la fel în dreapta (un exemplar);

- tipul II are pe avers imaginea Demetrei şi Corei, pe revers două spice;

- tipul III are pe avers imaginea lui Zeus cu cunună de laur, pe revers cornul abundenţei (un exemplar).

Toate cele 11 monede ale lui Harasp sunt de un singur tip: pe avers au imaginea capetelor Dioscurilor, profil întors în dreapta, pe revers un vultur cu aripile strânse, care stă pe un snop de fulgere stilizate, orientate în dreapta.

Dintre emisiunile lui Ailii se evidenţiază două tipuri:

- tipul I are pe avers imaginea capetelor Dioscurilor, întoarse în dreapta, pe revers capete de cai;

- tipul II are pe avers imaginea capului strălucitor al lui Helios anfas, pe revers două rozete.

Trei monede de pe timpul lui Tanusak, de asemenea, se împart în două tipuri:

- tipul I are pe avers imaginea Demetrei şi Corei;

- tipul II imaginea lui Dionisos.

Autoarea încearcă, de asemenea, clasificarea nominalelor în baza monedelor lui Kanit. Au fost evidenţiate după greutate cinci grupuri, care dau corelaţia: 6:5:3:2:1. Primului nominal i-au fost atribuite toate monedele cu imaginea Demetrei şi a Corei (greutatea medie - 8,92 g; în continuare în paranteze va fi menţionată doar greutatea medie) şi prima variantă de monede cu imaginea lui Zeus (9,6 g). Al doilea nominal este reprezentat de monede cu imaginea Demetrei (7,17 g), o variantă de monede cu imaginea lui Heracle (7,66 g), variantele III şi IV ale monedei cu imaginea lui Zeus (respectiv de 7,23 şi 7,50 g). Autoarea admite posibilitatea comasării nominalelor I şi II.

Al treilea nominal este reprezentat de monede cu imaginea lui Apollo (4,73 g), a doua variantă a aceluiaşi nominal cu imaginea lui Zeus (5,8 g) şi a doua variantă a monedelor cu imaginea lui Hermes (5,49 g).

Celui de-al patrulea nominal i-au fost atribuite monedele variantelor II şi III cu imaginea lui Heracle (respectiv 3,0 şi 4,2 g), monedele cu Dionisos (3,67 g) şi cu Dioscurii (3,1 g).

Nominalul cinci este reprezentat de monedele primei variante cu imaginea lui Hermes (1,4 g).

Coeficienţii de greutate a monedelor se încadrează perfect în gradaţiile emisiunilor lui Kanit. Astfel, pentru nominalul I - monedele lui Harasp (9,22 g), ale lui Ailii (8,44 g), Akrosak (9,69 g) şi monedele variantei I a lui Tanusak (8,65 g). Pentru nominalul II - monedele lui

Akrosak cu imaginea Demetrei şi Corei (7,3 g). Nominalul III - constituit din varianta II a monedelor lui Tanusak (5,5 g) şi Sariak, cu chipul Demetrei (5,3 g). Nominalul IV - reprezentat de monedele lui Ailii cu imaginea lui Helios (3,8 g) şi de varianta II cu imaginea lui Heracle, emise de Sariak (3,1 g).

Autoarea lucrării susţine opinia altor cercetători în privinţa faptului că baterea monedei reflectă, în primul rând, pretenţiile conducătorilor Sciţiei Minor, dar consideră că apariţia acesteia a fost cauzată parţial de constituirea relaţiilor marfă-bani, cel puţin în zonele apropiate de oraşele greceşti. Studiind problema cronologiei Sciţiei Minor, autoarea, în baza corelării numelor magistraţilor de pe monedele emisiunilor regale şi într-o măsură mai limitată, prin asemănarea lor, cu emisiunile din oraşe, propune succesiunea cronologică a regilor Sciţiei Minor: Tanusak, Kanit, Sariak, Akrosak, Harasp, Ailii. Chiar datarea cronologică a perioadei existenţei Sciţiei Minor se încadrează în a doua jumătate a sec. III - începutul sec. I a. Chr. Autoarea aduce drept argument decretul dedicat lui Germis, inscripţia dedicativă a macedoneanului Antigon şi tezaurul de monede din Bolgarevo, datate între anii 140-120 a. Chr. Perioada înfloririi Sciţiei Minor este considerată de autoare în timpul lui Kanit. Cât priveşte relaţiile cu lumea înconjurătoare, autoarea, pe bună dreptate, subliniază situaţia complicată în planul politicii externe a regatului în a doua jumătate a sec. III a. Chr., când în regiune domină regii geţi Zoltes şi Remaxos, iar statul scitic nu prezintă în sine o putere militară şi politică evidentă.

Autoarea menţionează o schimbare esenţială în distribuirea forţelor la începutul sec. II a. Chr., în timpul domniei lui Kanit, în baza decretului dedicat lui Germis, semnalând şi stabilirea contactelor sciţilor cu oraşele greceşti, concepţie reflectată în consideraţiile lui Vinogradov cu privire la "protectoratul barbar".

Referitor la contactele Sciţiei Minor cu zona nord-pontică se ajunge la concluzia că acestea erau destul de sporadice, deşi au fost semnalate infiltrări ale populaţiei Sciţiei Minor în zonă. Dispariţia Sciţiei Minor în calitate de regat independent, autoarea o leagă de includerea zonei nord-pontice în orbita acţiunilor lui Mitridate, de la răscrucea sec. II-I a. Chr. şi stabilirea protectoratului acestuia asupra polisurilor greceşti.

Alexei ROMANCIUC
(Sankt Petersburg)

Note

1 N. I. Medvedskaja, *Periodizacija skifskoj arhaiki, Drevnij Vostok*, RA, 1992, nr. 3, p. 86-108.
2 RA , 1992-1994.
3 G. I. Smirnova, *Pamjatniki srednego Podnestrovija v hronologičeskoj sheme ranne-skifskoj kulitury*, RA, 1993, nr. 2, p. 101-117.
4 L. A. Elnickij, *Skifija evrazijskih stepej*, Novosibirsk, 1977.
5 V. I. Kuklina., *Etnografia Skifii po antičnym istočnikam*, 1985, Leningrad.
6 A. A. Nejchardt., *Skifskij rasskaz Gerodota v otečestvennoj istoriografii*, 1982, Leningrad.
7 *Ibidem.*

Drevnosti Stepnogo Pričernomorija i Kryma, tom. V, 1995, Zaporožie, 200p.

În 1995 a văzut lumina tiparului volumul V al culegerii arheologice, *Drevnosti Stepnogo Pričernomorija i Kryma* ("Vestigii ale stepei nord-pontice şi Krimeei"). Afectarea periodicităţii acestei ediţii anuale (volumele I-IV au apărut în anii 1990-1993) pare a fi cauzată de aceleaşi dificultăţi cu care se confruntă ştiinţa în ultimul timp, dar care, din fericire, n-au influenţat în mod negativ asupra conţinutului culegerii, aceasta înglobând ca pe timpuri comunicări ştiinţifice diverse şi actuale.

Volumul înglobează şase articole, nouă note ştiinţifice, o recenzie şi un indice bibliografic al tuturor lucrărilor din volumele I-IV. În primul articol, *Planigrafia staţiunii Ivaşkovo VI*, autorii S. P. Smolijaninov şi T. N. Švajko reflectă experienţa cercetării unei staţiuni din epoca paleoliticului superior prin metoda investigaţiei planigrafice: distribuirea pieselor (în cazul dat a celor din silex) pe suprafaţa sitului, cu scopul reflectării structurii lui, stabilirii complexelor de locuit şi gospodăreşti - condiţie necesară unei interpretări istorice adecvate. Este remarcată importanţa deosebită a acestei metode în cercetarea monumentelor de tipul Ivaşkovo VI, adică în cazurile când nu sunt descoperite elementele de bază: locuinţe, gropi menajere, gropi. Investigaţia prevede stabilirea concentraţiei medii a obiectelor din silex prin intermediul unor metode